

ראשי פרקים

2	מבוא
3-13	סקירת ספרות
3-5	פרק 1 : זיכרון וזהות : זיכרון קולקטיבי כמרכיב של זהות קולקטיבית
3-4	א.מרכיבי הזהות
4-5	ב. מרכיבי הזהות במדינה יהודית, ציונית ודמוקרטית
5-8	פרק 2 : מאפייני ההנצחה
5-6	הנצחה כאמצעי לחיזוק הזהות והזיכרון הקולקטיביים
6-7	ב. היחס למשפחות השכולות כמרכיב בזהות הקולקטיבית
7-8	ג. ויקטימיזציה והמעבר בין שיח גבורה ושיח קורבנות
8-13	פרק 3 : נפגעי פעולות האיבה – מעמדם הציבורי ומאבקם להכללה בזיכרון הלאומי
8-9	א ההיררכיה של השכול
9-10	ב. הטיפול בנפגעי פעולות איבה כביטוי למדיניות בידול חברתי והדרה מהזיכרון הקולקטיבי
10-13	ג. המאבק נגד הבידול החברתי ובעד הזכות להיכלל בזיכרון הלאומי
13-14	פרק 4 : מתודולוגיה
14-20	פרק 5 : ממצאי המחקר
20-24	פרק 6 : דיון בממצאים וסיכום
25-26	ביבליוגרפיה
27	נספחים 1 : מכתב הנהלת ארגון יד לבנים
28-31	2 : פרוטוקול ראיון יוסי צור
32-35	3 . פרוטוקול ראיון רות פרגמינגר
36-38	4. פרוטוקול ראיון דני בושקניץ
39-41	5. פרוטוקול ראיון אייבי מוזס
42-44	6. פרוטוקול ראיון איה חצב-צרפתי

מבוא

"אני עובדת כדי לשנות את התודעה של הציבור והפוליטיקאים... וחברה בארגון שנלחם כדי להקים היכל זיכרון לחללי פעולות האיבה", אמרה איה, נפגעת פעולות איבה, ונגעה בכך במאמץ של קבוצות בחברה להבנות את הזיכרון הקולקטיבי כעולם התוכן של הזהות הקולקטיבית. הבנייה הנעשית על ידי שינוי הסמנטיקה (ואתה את מהות השיח והמשמעות המוענקת למילים ולמושגים) ועל ידי הטמעת זיכרון העבר באירועים ובפעולות בהווה.

מטרת המחקר: לנתח את המשמעות שמעניקים נפגעי פעולות האיבה ליום הזיכרון לחללי צה"ל ונפגעי פעולות האיבה.

האבחנה - בין חלל (או נכה) חייל שנפגע במסגרת שירותו הצבאי, לבין חלל (או נכה) אזרח שנפגע באירוע איבה - היתה קיימת במשך שנים רבות, כחלק ממדיניות ציבורית במדינות המערב, והיא באה לידי ביטוי בבידול. בידול בחקיקה ובאספקת שירותים ותגמולים. בשנים האחרונות השוו מרבית הזכויות של שתי הקבוצות, אבל התחזקה התביעה לביטול הבידול החברתי והתודעתי, שיצר הדרה של נפגעי פעולות האיבה מהזיכרון הקולקטיבי של השכול ומהאתוס הלאומי. ברקע: שיח הזכויות האוניברסלי הוביל להחלפת שיח הגבורה בשיח הקורבנות; השכול הפרטי הפך ציבורי עם השימוש במדיה החדשים וברשתות החברתיות, באופן שהגדיל את נגישות נפגעי פעולות האיבה לסדר היום הציבורי ולהשפעה על הזיכרון הלאומי והזהות הקולקטיבית; ריבוי אירועי טרור ונפגעי פעולות איבה, מאז שנות ה-2000, הוביל לתפיסת הטרור כמרכיב בזהות הלאומית, ובעקבות מאבק ציבורי - לקידום השוויון באובדן ולהכללת החללים בזיכרון הקולקטיבי, להכרת המדינה בנפגעי פעולות האיבה האזרחים כמרכיב בזיכרון ובהות הקולקטיביים וכזכאי תגמול מהמדינה על האובדן.

האם הכרת המדינה בנפגעי פעולות האיבה כמרכיב בזיכרון ובהות הקולקטיביים, תורגמה להכלה בפועל? האם נפגעי פעולות האיבה מרגישים מכובדים ושווי ערך באירועי הזיכרון? בעבודה זאת, אעקוב אחר התפתחות הערכים ומרכיבי האתוס הלאומי הישראלי. אבחן את השיקולים והאינטרסים של המשפחות השכולות והשחקנים שמייצגים את האתוס הלאומי, ואת המאבק הערכי והתודעתי שמנהלים נפגעי פעולות האיבה. אנתח את השפעת מאפייני הבידול על הזהות והתחושות של נפגעי פעולות האיבה ועל הדרכים בהן הם פועלים, על מנת להיכלל בפנתיאון הזיכרון הלאומי.

שאלות אלה ואחרות מעסיקות אותי ברמה האישית. אני אלמנת פעולות איבה. איבדתי את בעלי, אב בתי, לפני 15 שנה בפיגוע התאבדות בעיר אילת. לאורך השנים אני חווה תחושות קשות של הדרה מהאלבום הלאומי. הדרה לא מזכויותי – כי אלה הושוו לאורך השנים עם זכויות חללי צה"ל – אלא הדרה מהתודעה הלאומית. מהעובדה שבעלי לא נכלל באלבום הזיכרון הלאומי של מי שמתו למען המדינה.

אני מרגישה מודרת, פגועה ונעלבת מכך שקיימת הפרדה מוחלטת בשמירת הזיכרון של החללים: אלה חיילי צה"ל ואלה 'אחרים'. לחללי צה"ל יש יום זיכרון ממלכתי מסוקר, וליאחרים יום זיכרון 'אחר' והעיקר שלא יפריע לטקס המרכזי. יש היכל זיכרון רק לחללי צה"ל ואת ההיכל שנלחמנו להקים לזכר נפגעי פעולות האיבה המדינה מתכננת להרחיק לפינה נשכחת. למה ביום הזיכרון לחללי צה"ל, מתייחסים לבעלי שנהרג כאל נפגע אירועי טרור ולא כחלל נפגעי טרור? ולמה אני ואחרים צריכים להיאבק כדי להכליל את אהובינו באלבום הזיכרון הלאומי? למה זה לא ברור מאליו?

תרומה אפשרית של המחקר יכולה להיות בהעמקת התובנות ביחס לרגשות בני המשפחות בהקשר למיפוי הזהויות שלהם לאורך זמן. היות וזהות קשורה לרגשות, יש חשיבות לדיוק והבנה עמוקה של מרכיבי הזהות שלהם בנקודות הזמן ובנסיבות המשתנות. תרומה אחרת יכולה להיות בזיהוי עכשווי: האם השינוי במעמדם, הוביל לשינוי בזהות ובהזדהות שלהם עם המדינה וערכיה.

סקירת הספרות

פרק 1 – זיכרון וזהות: זיכרון קולקטיבי כמרכיב של זהות קולקטיבית

א. מרכיבי הזהות

זהות אישית מגדירה את עצמיותו של הפרט ואילו זהות קולקטיבית מגדירה את עצמיותו של קבוצות חברתיות מגוונות. קיימת תשתית פסיכולוגית המסבירה את היות היחיד חלק מהקולקטיב ואת הזיקה, בין הזהות האישית, לבין הזהות הקולקטיבית: הזהות הפרטית מבוססת על תכונותיו ומאפייניו הייחודיים של הפרט, בעוד הזהות הקולקטיבית נובעת מהכרת הפרט בחברותו בקבוצה (אחת או יותר), מקבלתו את עולם התוכן של הקבוצה ומהמשמעות הרגשית שנלווית להכרה זאת (דוד, 2016. חמו, 2009). בתהליך עיצוב הזהות הקולקטיבית נוצרת קטגוריזציה עצמית, בה הפרט מגדיר את עצמו ביחס למאפייני האב טיפוס הקבוצתי - יותר מאשר מאפייני אישיותו – ותהליך זה דינמי ותלוי בעיתוי ונסיבות. ככל שהפרט ידכא את המאפיינים האישיים שלו (דה-פרסונליזציה) תגדל זהותו הקולקטיבית והוא יתנהג בהתאם לאב טיפוס הקבוצתי. מכאן, הזהות החברתית, הקולקטיבית, מסבירה תופעות חברתיות כמו יכולת האדם להרגיש, לחשוב ולפעול כחלק מקבוצה חברתית, או להתנהג על פי דפוסים סטריאוטיפיים (דוד, 2016).

בזהות קולקטיבית מתייחסים לתיאור כל קבוצה חברתית בעלת תודעה עצמית כקולקטיב: ארגונים קטנים, התארגנויות פוליטיות, קבוצות אתניות, דתיות, לאומיות ואחרות. זהות קולקטיבית מתייחסת למודעות ולהכרה של חברי הקולקטיב בקשר בין החברים, קשר שנובע מזהות חברתית משותפת, ויש לה משמעות בהקשר לתחושת האחדות והסולידריות בין החברים בקבוצה, לרמת המעורבות שלהם בחיי הקבוצה, למוטיבציה שלהם לפעול למען הקבוצה ולציפיות מהם לפעול על פי הערכים והנורמות של הקבוצה.

הרחבת הקבוצה האתנית מאפשרת פיתוח זהות לאומית, כזהות קולקטיבית על בסיס ערכי הלאום. את התפתחות הזהות הלאומית ניתן לנתח על פי הגישה המהותנית, לפיה מרכיבי הזהות נמשכים לאורך הדורות ויש חשיבות להנחלה בין דורית, ולא משתנה, של ערכים בעיצוב זהותם של לאומים בהווה. אפשר לנתח על פי הגישה ההבנייתית, המציינת את חשיבות השינויים וההבניה החוזרת של סמלים ומשמעויות בבניית הזהות הלאומית. ואפשר לנתח על פי התיאוריה האתנו-סמלית שקושרת בין שתי הגישות ומציעה שקיימת זיקה משמעותית בין הזהויות הקולקטיביות מן העבר לזהויות הקולקטיביות המודרניות וזיקה זאת באה לידי ביטוי בהמשכיות הסמלים, הזיכרונות ההיסטוריים והמיתוסים מהעבר להווה.

עיצוב הזהות הקולקטיבית נעשה בתהליך של בניית הזיכרון הקולקטיבי ותהליך זה אינו ניטרלי. הוא נעשה על ידי סוכני שינוי מוסדיים שממונים על הפיכת הזיכרונות למכשיר מחנך ומתרבת. כדי לזכור קולקטיבית חללים שמתו למען המדינה או בגלל אופייה היהודי של המדינה, הממסד יפעל לחזק זיכרונות פטריוטיים ולהנציח את רוח האומה ואת האתוס הלאומי סביב גיבורים צבאיים ולהרחיק זיכרונות שאינם נכנסים לפנתאון היסטורי זה. לצורך כך, הממסד ישתמש במנגנון טכני של זכירה כמו לוח שנה שמציין ימי זיכרון, אירועים, טקסים, חגיגות, ספרים, חשיפה תקשורתית ועוד. הממסד יקבע אילו ערכים יכנסו לפנתאון ואילו לא. אילו קבוצות ואילו לא, מאיזו זווית להציג את הקבוצה ומדוע (צימרמן, 2017).

מאמצע המאה ה-20, ולאור תהליכי הגלובליזציה, עובר העולם המערבי לעידן פוסט מודרני, בו מתקיימים מספר תהליכים: שיח הזכויות הליברלי מאפשר, מצד אחד, פיתוח ולגיטימציה של זהויות שונות המתקיימות במקביל (כולל זהויות תת לאומיות). מאידך, ובתגובה נגד לאיום שבריבוי התרבויות והזהויות על הזהות הלאומית והאישית, תביעה לחזור לזהות הפרטיקולרית, הלאומית, השבטית והאישית. באופן זה, דילמות שהתעוררו בנושא הזהות האישית, מתקשרות לדילמות שהתעוררו בנושא הזהות הקולקטיבית.